

פיטום אווזים ד"ר מיכאל ויגודה*

ראשי פרקים

- א. פתיחה
- ב. ערך איסור 'צער בעלי חיים' ביהדות
- ג. גדרו והיקפו של איסור 'צער בעלי חיים'
1. השיטה המרחיבה – תועלת כלכלית מצדיקה צער בעלי חיים
2. השיטה המצמצמת
- ד. מסקנות

א. פתיחה

בשנת תשס"ד דן בג"ץ¹ בשאלת חוקיותו של ענף חקלאי המפרנס מאות משפחות בארץ, פיטום אווזים לצורך ייצור כבד אווז, הנחשב למעדן גסטרונומי. תהליך הפיטום כרוך בהלטה בכוח של האווזים, והדבר גורם להם סבל ופגיעה בבריאותם. לכן, תיקן שר החקלאות את התקנות² הבאות לצמצם את הסבל הנגרם לאווזים בתהליך הפיטום. וכך נאמר בפתיחתן של התקנות: "בתוקף סמכותי לפי סעיף 19 לחוק צער בעלי חיים (הגנה על בעלי חיים), התשנ"ד-1994, באישור ועדת החינוך והתרבות של הכנסת, ובהתחשב בצורכי החקלאות, אני מתקין תקנות אלה:

1. מטרת תקנות אלה למנוע סבל לאווזים במהלך הלעטתם ופיטומם לשם ייצור כבד אווז, ולחקייה את ענף ייצור כבד אווז בישראל, הכל ברוח המלצות הועדה המתמדת הפועלת על פי האמנה האירופית להגנה על חיות משק, של מועצת אירופה (The European Convention for the Protection of Animals Kept for Farming Purposes)".

העותרת, "נח" – ההתאחדות הישראלית של הארגונים להגנת בעלי-חיים, עתרה לבית המשפט הגבוה לצדק וביקשה שיורה על אי-חוקיות התקנות בעיקר משום שתהליך הפיטום, אף במגבלות שנקבעו בתקנות, יש בו משום התאכזרות לבעלי חיים, דבר האסור על פי סעיף 2(א) לחוק צער בעלי חיים (הגנה על בעלי חיים), התשנ"ד-1994, המורה: "לא יענה אדם בעל חיים, לא יתאכזר אליו ולא יתעלל בו בדרך כלשהי".

פסק הדין של שופטי הרוב (שנכתב על ידי השופטת ט' שטרסברג-כהן, והסכים עמה השופט א' ריבלין) דומה במבנהו הכללי ובדרך הניתוח שלו לפסק דינו של שופט המיעוט (השופט א' גרוניס). בשניהם מונחת תחילה תשתית פילוסופית בדבר היחס שבין האדם לבעלי החיים, ואחר כך מוסקת המסקנה "כי המגמה המובילה בסוגיה זו תרה אחר האיזון בין אינטרס ההגנה על בעלי-חיים לבין זכות האדם להשתמש בהם לצרכי מחייתו"³. הוויכוח בין הרוב למיעוט מצטמצם בשאלה אם הופר האיזון שהם מדברים עליו אם לא, אך כולם מסכימים עקרונית שההגנה על בעלי החיים עשויה להידחות מפני האינטרס של האדם. לאחר סקירת שיטות משפט ברחבי העולם, למן ארצות הברית ועד הודו, כולל אירופה וניו-זילנד, קבע בית המשפט: "באשר ליחס בין סעיף 19 לבין ההוראה בדבר איסור התעללות הקבועה בסעיף 2(א) לחוק, סבורה אני כפי שסבור חברי השופט גרוניס, כי 'אין להתעלם

* ראש תחום משפט עברי, משרד המשפטים.

¹ בג"ץ 9232/01 "נח" ההתאחדות הישראלית על הארגונים להגנת בעלי החיים נ' היוע"מ ואח', פ"ד נז(6) 212.

² תקנות צער בעלי חיים (הגנה על בעלי חיים) (הלעטת אווזים), התשס"א-2001.

³ דברי השופטת שטרסברג-כהן, פסקה 5 בפסק דינה.

מצרכי החקלאות כאשר מעיינים בפרשנותם של שלושת המונחים – עינוי התאכזרות והתעללות, לאמור כי גרימת סבל לחיית משק לא תעלה כדי התעללות כמשמעה בסעיף 2(א) אם 'צרכי חקלאות' מצדיקים את גרימת הסבל. עם זאת, לשיטתי אין 'צרכי חקלאות' גוברים באופן גורף על אינטרס ההגנה על בעלי-חיים ולא כל סבל הנגרם לבעלי-חיים נסוג מפני 'צרכי חקלאות'.

ואף שיש בתקנות הוראות מעשיות לדרך הפיטום, כולל איסור להרחיב את הענף, מגיעים שופטי הרוב למסקנה ש"אין התקנות עומדות במבחן 'איסור ההתעללות' שבחוק"⁴, בעיקר משום שיש להבחין בין מצרכי מזון בסיסיים ובין מותרות: ככל שהמזון חיוני ובסיסי פחות, כך ראוי להחמיר יותר בדאגה לרווחת בעלי החיים המשמשים לייצורו (השופט גרוניס דוחה הבחנה זו, משום שלדעתו "עריכת אבחנה מעין זו עלולה לפתוח פתח לאבחנות דקות מדק"⁵). ומאחר שהתקנות אינן עומדות בתקנים הנהוגים באירופה, אין מנוס מלהסיק שהופר האיזון, ובית המשפט אומר בסיכום דבריו: "בחנתי בחון היטב את כל העובדות שבפנינו. נתתי דעתי לכל ההיבטים הקשורים בנושא הסבוך שעל הפרק, תוך התייחסות לדברי מלומדים בתחומים שונים, למצב המשפטי בארצות שונות ובקהיליה הבינלאומית, למצב המשפטי במקומנו אנו ולשאלות הלב-משפטיות המתעוררות בהקשר לסוגיה הנידונה והגעתי למסקנה כי הוראות התקנות העוסקות בתהליך הפיטום סוטות באופן מהותי מהגשמת מטרתן של החוק ועל כן דינן להתבטל"⁶.

"עם זאת", מוסיף בית המשפט, "ההחלטה בדבר בטלות התקנות ואיסור השימוש בפרקטיקה האמורה, תושעה עד ליום 31.3.2005". מטרת הדחייה לאפשר לחקלאים ולרשויות המדינה להיערך בהתאם או לתקן את התקנות.

בית המשפט, שהתייחס כאמור לשיטות משפט מן העולם כולו, לא מצא לנכון להביא בפסק דינו אף לא מקור יהודי אחד הנוגע לעניין, למעט ציון מקורו ההלכתי של המושג "צער בעל חיים". מטרתו של מאמר זה היא להשלים את החסר.

ב. ערך איסור 'צער בעלי חיים' ביהדות

בראש הדברים יש לקבוע, שמקורות ישראל הורונו כבר מימים ימימה להישמר באיסור 'צער בעלי חיים' (ביטוי שאומץ על ידי המחוקק הישראלי). אמנם נחלקו הדעות בין התנאים (ב"מ לב ב) אם מקור האיסור מן התורה או רק מדברי סופרים⁷, אך קיומו של האיסור היה ונשאר מוסכם על הכל.

זאת ועוד, העוסקים בטעמי המצוות העלו את הסברא, שדאגה לרווחת בעלי החיים ומניעת סבלם והתאכזרות כלפיהם – הם הערכים העומדים ביסוד מצוות רבות בתורה, כגון: חיוב שביתת בהמה ביום השבת (שו"ת מהרשד"ם או"ח סי' ב); איסור אכילת איבר מן החי (ספר החינוך מ' תנב); איסור אכילת דם (ספר החינוך מ' קמח); חיוב המתת בהמה בשחיטה דווקא (ספר החינוך מ' תנא); חיוב לעזור בפריקת חמור הרובץ תחת משאו (שמות כג ה. וראה ב"מ לב ב); איסור לחסום שור בדישו (ספר החינוך מ' תקצו); איסור שחיטת אותו ואת בנו ביום אחד (ספר החינוך מ' רצד); ועוד ועוד⁸.

⁴ פסקה 21 בפסק דינה של השופטת שטרסברג-כהן.

⁵ פסקה 19 בפסק דינו של השופט גרוניס. ובפסקה 18 הוא כותב: "אמת, כבד אווז נחשב כמעדן גסטרונומי, בוודאי באירופה, ולפיכך אין להתייחס אליו כאל מזון בסיסי רגיל... יחד עם זאת, עשויים אנו למצוא עצמנו סבוכים באבחנות דקות עד מאוד. מה נאמר לגבי בשר עגל [שייצורו כרוך גם כן בסבל גדול לעגלים]? ברור שניתן למצוא תחליפים הן לכבד אווז והן לבשר עגל".

⁶ פסקה 25 בפסק הדין. זאת אף על פי שאיסור צער בעלי חיים קבוע בחוק רגיל וחופש העיסוק מעוגן בחוק יסוד.

⁷ מחלוקת זו נמשכה בין פוסקי ההלכה עד ימינו. לפירוט השיטות ראה: הרב פרופ' א. שטינברג, אנציקלופדיה הלכתית רפואית (מהדורה חדשה), כרך ו, ערך 'צער בעלי חיים', עמ' 524-525 הערות 162-163 (להלן – הרב פרופ' שטינברג).

⁸ לסקירה ממצה יותר בעניין זה ראה שו"ת אמרי שפר [לרב אליהו קלצקין] סי' לד אותיות ב-ג; הרב פרופ' שטינברג, עמ' 507-516.

מקורות חז"ל אף הם מלמדים אותנו על רגישות מיוחדת לבעלי חיים, ועל הסתייגותם ממי שמתעלל בהם. מפורסם הוא, לדוגמא, המסופר בתלמוד על ייסוריו של רבי יהודה הנשיא, שעל ידי מעשה באו ועל ידי מעשה הלכו (בי"מ פה א):

על ידי מעשה באו מאי היא? דההוא עגלא דהוו קא ממטו ליה לשחיטה, אזל תליא לרישיה בכנפיה דרבי, וקא בכי. אמר ליה: זיל, לכך נוצרת. אמר: הואיל ולא קא מרחם – ליתו עליה יסורין. ועל ידי מעשה הלכו – יומא חד הוה קא כנשא אמתיה דרבי ביתא, הוה שדיא בני כרכושא וקא כנשא להו, אמר לה: שבקינהו, כתיב "ורחמיו על כל מעשיו" (תהילים קמה ט). אמרו: הואיל ומרחם – נרחם עליה.

[תרגום חופשי: על ידי מעשה באו מה הוא? שפעם אחת הוליכו עגל לשחיטה, ברח העגל והכניס ראשו תחת כנפי בגדו של רבי וגעה בבכיה. אמר לו רבי: לך, לכך נוצרת. אמרו: הואיל ואינו מרחם, יבואו עליו ייסורים (וחלה שלוש עשרה שנים בחולי מעיים). ועל ידי מעשה הלכו – פעם אחת הייתה שפחה של רבי מטאטאה את הבית, והיו בני חולדה נמצאים שם, וטאטאה אותם. אמר לה רבי: הניחי להם, שנאמר: "ורחמיו על כל מעשיו". אמרו: הואיל ומרחם, נרחם עליו].

וכן אנו שומעים גם אצל חכמי ימי הביניים, כמו בספר חסידים (מהדורת וורמן, סי' קלח) האומר:

כל מעשה שאדם גורם צער לחברו, נענש עליו. ואף אם יעשה צער לבהמה על חינוס, כמו שמשים עליה משאוי יותר מאשר יכולה לשאת, ומכה אותה ואינה יכולה ללכת, עתיד ליתן את הדין.

אף שמחד גיסא, כאמור, המסורת היהודית מכירה בערך של יחס נאות לבעלי חיים ובאיסור להתאכזר כלפיהם, הרי מאידך גיסא, דוגלת המסורת היהודית בהשקפה שהאדם הוא נזר הברואה, וכל היקום, כולל בעלי החיים, נועד לשמשו ולסייע לו במלאכתו ובחייו. דבר זה עולה מפסוקים אחדים במקרא, כגון: "ורדו בדגת הים ובעוף השמים ובכל חיה הרומשת על הארץ" (בראשית א כח); "ומוראכם וחתכם יהיה על כל חית הארץ, ועל כל עוף השמים, בכל אשר תרמוש האדמה, ובכל דגי הים בידכם ניתנו" (בראשית ט ב); "תמשילו במעשי ידיך, כל שתה תחת רגליו" (תהילים ח ז), ועוד פסוקים רבים כיוצא באלה.

ברוח גישה עקרונית זו, לא נתפלא שעל פי מקורות המשפט העברי איסור צער בעלי חיים אינו איסור גורף ומוחלט, והוא עשוי להידחות כאשר הוא מתנגש עם צורכי האדם. וכפי שכתב הרמב"ם (דברים כב ו) בעניין מצוות שילוח הקן: "שאין רחמיו [של הקב"ה] מגיעין בבעלי הנפש הבהמית למנוע אותנו מלעשות בהם צרכנו". אלא שכפי שנראה להלן, פוסקי ההלכה נחלקו בשאלה: היכן עובר הגבול בין צורך המצדיק גרימת סבל לבעלי חיים ובין צורך שאינו מצדיק גרימת סבל כזה? במחלוקת זו תלויה לכאורה ההכרעה בשאלה שעומדת לפנינו לדיון.

ג. גדרו והיקפו של איסור 'צער בעלי חיים'

1. השיטה המרחיבה – תועלת כלכלית מצדיקה צער בעלי חיים

רבי ישראל איסרליין (בשו"ת תרומת הדשן ח"ב (פסקים וכתבים) סי' קה), מחשובי פוסקי אשכנז בשלהי תקופת הראשונים, קובע שמותר למרוט את נוצותיו של האווז בעודו חי, ואין בכך עבירה על איסור צער בעלי חיים⁹ (הנוצות משמשות ככל הנראה כקולמוסים¹⁰). בעל תרומת הדשן מצדיק את ההיתר בכך ש"לא נבראו כל הבריות רק [=אלא] לשמש את האדם", ומביא

⁹ הוא אף מתיר לחתוך את לשון העוף "כדי שידבר" [?], וגם לחתוך את אוזני הכלב וזנבו "כדי לייפותו" [!]

¹⁰ ראה להלן, הערה 18.

לכך ראיות מן המקרא ומן התלמוד. מן המקרא, שכן ממצוות פריקה וטעינה (שהוזכרה לעיל) עולה שמותר להעמיס סחורה על גבי בהמה, אף שללא ספק הבהמה סובלת תחת המשא הכבד. מן התלמוד, שכן התלמוד (שבת קי ב) מתיר לסרס תרנגול בעקיפין¹¹ על ידי נטילת כרבותו, אף שתהליך זה גורם לו סבל. נמצא אפוא, שפעולה שעושה האדם "לצרכיו ולתשמישו" – כלשונו של מהר"י איסרליין – מותרת, אף אם היא כרוכה בגרימת סבל לבעלי חיים. בכך הוא כולל לא רק דברים הנחוצים לקיומו או לבריאותו של האדם, אלא גם דברים התורמים לרווחתו הכלכלית או לאיכות חייו (כמו בדוגמא של מריטת הנוצות לכתיבה).

תרומת הדשן מסייג את ההיתר, וקובע שאינו חל כאשר התועלת אינה חד-משמעית וברורה, שאז נחשבת הפעולה למיותרת והיא אסורה. דוגמא לתועלת מסופקת מן הסוג הזה מוצא בעל תרומת הדשן במסופר בתלמוד (חולין ז ב) על ר' פנחס בן יאיר שאסר על רבי יהודה הנשיא לעקר את פרדותיו (=לחתוך את הגידים שמעל פרסותיהן, כדי שלא תוכלנה לבעוט) מחשש שמא יזיקו; הוא מסביר שהסיבה לכך הייתה, שהחשש מפני נזק הפרדות היה חשש רחוק שלא הצדיק פגיעה בהן:

דהתם לא קעבד לתשמישו וליפוטו אלא כדי שלא יזיקו, וההיא היזיקא לא שכיחא כ"כ, דמסתמא רבינו הקדוש לא הוה מגדל מזיק תוך ביתו...אלא דרבי פנחס בן יאיר מתוך רוב חסידותו הוה קפיד¹².

התרומת הדשן מדגיש, שההיתר שהוא נותן למרוט את נוצות האווז, אינו אמור אלא על פי שורת הדין, אבל מידת חסידות היא להימנע מכך:

ומתוך הלין ראיות הוה נראה קצת דליכא איסור בכהאי גוונא [=ומתוך ראיות אלו נראה קצת שאין איסור בכגון זה], אלא שהעולם נזהרים ונמנעים, ואפשר הטעם לפי שאינו רוצה העולם לנהוג **מדות אכזריות נגד הבריות**, שיראים דילמא יקבלו עונש על ככה. כדאשכחן [=כמו שמצינו] בפרק הפועלים (ב"מ פה א) גבי רבינו הקדוש [=רבי יהודה הנשיא, בסיפור העגלה שהוזכר לעיל] בההוא עגלא דתלא לרישה בכנפיה... דרבי אמר זיל לכך נוצרת. ואף על גב דהיתר גמור הוא לשחוט העגל לאכילתו, אפילו הכי נענש וקבל יסורין על ככה.

מדברים אלו עולה, כאמור, הנחיה מוסרית שלא לנצל את ההיתר ההלכתי, ולהימנע מצער בעלי חיים למטרות רווח כספי¹³.

¹¹ סירוס על ידי פעולה ישירה באיבר המין של בעל החיים אסור, שכן הכתוב אומר: "ומעוך וכתות ונתוק וכרות לא תקריבו לה", ו**בארצכם לא תעשו**" (ויקרא כב כד). ראה חגיגה (יד ב), בעניין איסור סירוס כלבים. מהר"י איסרליין מוסיף, שגם מכאן משתמע שלולי גזרת הכתוב היה הסירוס מותר, על אף היותו כרוך בסבל לכלב.

¹² והשווה הגהתו של בעל עזר מקודש [ר' אברהם דוד, אב"ד בוטאטש] (אבהע"ז סי' ס' יד): הוא מעיד על המנהג למרוט עופות חיים, מתוך הנחה שכתוצאה מכך ישמינו מהר יותר. הוא מעיר, שאף על פי ששיטת פיתום זו מפוקפקת מבחינה מדעית, הרי הפסת דעתן של הנשים, הנוטות להאמין ביעילותה של שיטה זו, הוא אינטרס חשוב דיו להצדיק את מריטת העופות.

¹³ **הערת העורך:** ראה בחוברת 'צהר', ט, עמ' 52 הערה 26 הפולמוס שבין הרב שמואל ברוך גנוט שליט"א לבין העורך (הרב עזריאל אריאל שליט"א), בנוגע לשאלה: האם קיים תחום של חוסר מוסריות מעבר לדיני התורה, היינו גם בתחום המותר עפ"י התורה? נושא המאמר של הרב גנוט שליט"א שם הוא – "העתקת קלטות ותכנות מחשב"; בסיכום הדברים כותב הרב גנוט שליט"א: "נחלקו הדעות האם מותר להעתיק יצירות ללא רשות היוצרים והבעלים, כאשר חוקי המדינה אינם אוסרים העתקה לצרכים פרטיים. המיקל בדבר יש לו על מי לסמוך". על כך באה הערת העורך של הרב אריאל שליט"א: "מאמר זה דן בשאלת ההעתקות אך ורק בגדרים משפטיים פורמליים. המעיין במאמרו של הרב שלמה אישון בנושא זה ('צהר' ז) יראה שאף במקום שבו אין זכויות היוצרים מעוגנות בזכויות משפטיות, עדיין ישנו חיוב לכבד אותן מדין "ועשית הישר והטוב" (דברים ו יח, ועי' רמב"ן שם). והרי הדבר ברור שיש חוסר הגינות משווע בכך שאדם משקיע את מיטב אונו והונו ביצור תוכנה למכירה, ואדם אחר נהנה מפרי עמלו מבלי לשלם לו את המחיר המגיע לו" וכו'. ועל כך באה תשובת הכותב: "המושג של 'חוסר הגינות' אינו מופיע בהלכה. אם ההגינות ההלכתית מתירה את הדבר לכתחילה, אזי זוהי ההגינות האבסולוטית, ללא כל כחל ושרק". נלע"ד שיש להביא ראיה מתרומת הדשן הזה, שנפסק להלכה ברמ"א (ראה בהמשך המאמר), שאכן קיימים מעשים בלתי-מוסריים מעבר לחוקי התורה,

בסיום תשובתו, בעל תרומת הדשן מציין, שכך פסקו לפניו כבר בעלי התוספות (פסקי תוספות עבודה זרה פרק א אות יא¹⁴), וזה לשונם: "צער בעלי חיים, אין איסור אלא כשמצורה בלי ריוח"¹⁵.

כשיטה זו פסק הרמ"א בהגהותיו לשולחן ערוך (אבהע"ז היד):

כל דבר הצריך לרפואה או לשאר דברים, לית ביה [=אין בו] משום איסור צער בעלי חיים...¹⁶ ולכן מותר למרוט נוצות מאוזות חיות, וליכא למיחש משום צער בעלי חיים¹⁷. ומ"מ העולם נמנעים דהוי אכזריות¹⁸.

ייאמר מיד, שהרמ"א אינו היחיד שאימץ שיטה זו, אלא כך עשו רוב פוסקי ההלכה, שבאו בעקבותיו. להלן נסקור דברי מקצת מהם:

כעמדתו של הרב אריאל שליט"א. שכן מריטת הנוצות מותרת מבחינת גדרי ההלכה, ואעפ"כ נחשב הדבר לאכזריות, ומן הראוי להמנע מכך מבחינה מוסרית.

¹⁴ **הערת העורך:** ד"ר ויגודה ציין לפסקי תוס', כיון שהלשון המופיעה בתרומת הדשן איננה מופיעה בתוס' עצמם בע"ז שם, אלא רק בפסקי תוס' (וכפי שצינו הנוב"י (מהדו"ת יו"ד סי' י) והיד הלוי [הרב יצחק דוב הלוי במברגר] (יו"ד סי' קצו), ופלא על המהדיר של תרומת הדשן הוצאת מכון ירשלים, שכתב על מילים אלו – ל"מ [=לא מצאתי]). ובהחלט אפשרי הדבר, מבחינה הסטורית, שהמהר"י איסרלין ראה חיבור זה, שכן ב'שם הגדולים' לחיד"א (ח"ב 120 ז) העלה שתי אפשרויות, באשר למחבר פסקים אלו, אב או בנו: הרא"ש (כ"כ בשם ר' יצחק בר' דוד בעל דברי אמת) או הטור (כ"כ בשם ר' יעקב עמדין בספר 'משנה לחם'). ואפילו אם ננקוט בכך, גם אז אפשרי הדבר שהגיעו הדברים לידי של תרומת הדשן, שכן הטור נפטר בשנת ה"א קג, ואילו תרוה"ד נולד כחמישים שנה אח"כ בה"א קנ. וכמעט מפורש הדבר בלשונו של תרוה"ד: "אח"כ הגידו לי שנמצא כן בפסקי ר"י בפ"ק", מתוך שהיו צריכים 'להגיד לו' משמע שלא היה זה בתוס' עצמם; והביטוי "פסקי ר"י" נראה מכוון לפסקי תוס'. ואולי "ר"י" פירושו 'רבנו יעקב', שהוא בעל הטור, והרי לנו עדותו של בעל תרוה"ד באשר למחבר פסקי תוס'. אח"כ מצאתי שבשו"ת עטרת פז (המובא לקמן פרק ה) דן באריכות בכל זה, ע"ש. לאור כל זאת, יש להעיר על דבריו של הרב פרופ' א. א. אורבך, שכתב בספרו 'בעלי התוספות' (ח"ב עמ' 734 הערה 1) בנוגע לפסקי תוס' – "ברם עובדה היא, שאין הפוסקים נזכרים עד לזמנם של ר' יוסף קארו (בית יוסף או"ח סי' פג) והמהרש"ל (ים של שלמה קידושין פ"א סי' יב)". ואשתמיטיה איזכור זה של התרומת הדשן, שקדם בשבעים שנה לפחות לאיזכורים הנ"ל.

¹⁵ **הערת העורך:** עי' בתשובת הנוב"י שם, שהקשה סתירה בין התוס' עצמם בע"ז שם לבין פסקי התוס', אך למסקנה קיבל את שיטת הפסקי תוס' בעקבות תרוה"ד כאן. ועי' בשו"ת עטרת פז (המובא לקמן פרק ה), שדן בסתירה זו.

¹⁶ כאן באה בסוגריים ההפניה "(איסור והיתר הארוך סימן נט)". ואולם כבר העירו (שו"ת יד הלוי, המובא להלן, הערה 36, כאחד הפוסקים המתנגדים לצער בעלי חיים לשם רווח) שמספר זה (המיוחס לרבנו יונה גירונדי), אין להסיק לכאורה היתר לצער בעלי חיים למטרת רווח כספי אלא רק לצורך רפואה. להלן נוסח הדברים שם, סעיף לו: "וכתב התו' בעבודה זרה אע"פ שצער בע"ח דאורייתא, אם יועיל לאיזה דבר מותר עכ"ל. פי' לרפואה אפילו אין בו סכנה".

¹⁷ כאן באה (בסוגריים) ההפניה לשו"ת תרומת הדשן הנ"ל.

¹⁸ הלכה זו הובאה גם בספר הלבוש [לר' מרדכי יפה, תלמיד הרמ"א] (אבהע"ז סי' ה סע' יד) בנוסח הבא: "כל דבר שהוא לרפואה או לשאר דברים, אין בו משום איסור צער בעלי חיים, ולכן מותר למרוט נוצות האוזות חיות ואין חוששין לצער בעלי חיים, שהרי משום טובתן עושין שטובות יותר, מכל מקום יש נמנעין דחשיבה אכזריות גדולה". יש מי שרצה להסיק מדבריו (המסומנים כאן בהדגשה), שלפי ר' מרדכי יפה תנאי להיתר הוא, שהפעולה תועיל גם לבעל החיים עצמו, כגון שכתוצאה מן המריטה האוזות משמנים ונהיים בריאים יותר (השווה לעיל, הערה 12). ראה: אוצר הפוסקים (אבהע"ז סי' ה אות פז ד"ה ובלבוש); שו"ת עטרת פז (חלק ראשון, כרך ג, חו"מ סי' ט ד"ה ואיברא דעתה). אולם נראה שלא כך יש להבין את דברי הלבוש; הנושא של "טובות יותר" אינו האוזות אלא הנוצות, ו"משום טובתן עושין" אינו טובתן של האוזות אלא טובת הבריות. ככל הנראה נוצות שנמרטו מאוזו חי איכותיות יותר לכתובה מנוצות שנמרטו מאוזו מת; ומאחר שהבריות עושות כן "לטובתן" הדבר מותר, בהתאם לעיקרון שקבע "כל דבר שהוא לרפואה או לשאר דברים, אין בו משום איסור צער בעלי חיים".

א. הרב יעקב רישר (שו"ת שבות יעקב ח"ג סי' עא) נשאל אם מותר לנסות תרופה על כלב או חתול. לשון אחר, הוא נשאל על הלגיטימיות של ניסויים רפואיים בבעלי חיים¹⁹. בתשובתו החיובית הוא מדבר גם על צער בעלי חיים למטרה כלכלית, וכך הוא אומר:

כל שיש בו שום צורך – או לרפואת הגוף, או שום הנאת ממון – אין בו שום חשש איסור בל תשחית או צער בעלי חיים, ... ואפילו ספק רפואה מותר, כל שיש בו צורך בני אדם, דבל תשחית דגופו עדיף.

כראיה לכך הוא מביא את הלכת המשנה (עבודה זרה פ"א מ"ה²⁰) לפיה, אף שבעיקרון אסור ליהודי למכור תרנגול לכוֹן לגוי מפני החשש שמא יוקרב לעבודה זרה, יש לו עצה והיא לקטוע את אצבעו של התרנגול²¹, שאחר שהפך לבעל מום אין עוד חשש שיוקרב לעבודה זרה.

הוא מוסיף, שהדרכתו של בעל תרומת הדשן, על פיה יש עניין מוסרי ("מידת חסידות") להימנע ממעשים כאלו, נאמרה דווקא לגבי מריטת נוצות מאווזים, ששם "עושה מעשה בידיים, והעוף מרגיש מאוד הצער בשעת כל מריטה ומריטה", מה שאין כן בניסוי תרופה – שם החיה אינה סובלת בשעת נטילת התרופה אלא רק לאחר זמן, ומה עוד שהדבר נעשה לצורכי רפואה. ולכן הוא מסכם: "נראה לי פשוט שאין כאן חשש איסור אפילו מ**מידת חסידות**"²².

האם נכון להסיק מדבריו, שאם הצער לא נעשה "בידיים" (אלא באופן פסיבי) או אם בעל החיים אינו מרגיש כאב מיידי מתמשך, כי אז אין עניין מוסרי להימנע מן הפעולה המכאיבה, גם כאשר היא נעשית ממניעים כספיים גרידא? דומה עליי שלא זאת הייתה כוונתו, לדעתי ביקש הרב רישר רק לציין שהיעדר תנאים אלו מחזק את ההיתר שנתן לניסוי הרפואי, אפילו ממידת חסידות.

בתשובה אחרת (שו"ת שבות יעקב ח"ב סי' קי) דן ר' יעקב רישר במנהג שנהגו בבתי מטבחיים אחדים לעשות חתך בצוואר הבהמה לפני השחיטה, כדי שהשוחט יוכל לשחות ביתר קלות כשהוא נוטל את הקנה והושט ביד. המשיב אסר את הנהוג הזה משום שאין בו אלא "הנאה מועטת", "ובפרט בדבר שהוא נגד מנהג כל ישראל"²³. תשובה זו חשובה מאוד לענייננו משום שעולה ממנה, שאין היתר גורף לצער בעלי חיים לצורך האדם, ויש שההנאה לאדם אינה שקולה כנגד הצער הנגרם לבעל החיים; אסור לצער בעלי חיים לצורך הנאה מועטת בלבד, בייחוד אם גרימת צער כזה אינו נהוג ואינו מקובל בעם ישראל.

ב. הרב יחזקאל לנדא (שו"ת נודע ביהודה, מהדורה נתיינא, יורה דעה סי' קצב) מתיר בתנאים מסוימים לומר לגוי לעשות מום בבכור בהמה (כגון חתך באוזנו) כדי להפקיעו מקדושתו ולהתירו בהנאה. כלומר גם הוא מתיר צער בעלי חיים לצורך רווח ממון²⁴.

¹⁹ לעניין ניסויים רפואיים רוב מוחלט של הפוסקים נוקטים כשיטה זו, ראה הרב פרופ' שטינברג, עמ' 534-533.

²⁰ "אלו דברים אסורים למכור לעובד כוכבים [שמא ישתמש בהם לפולחן עבודה זרה]... ותרנגול הלבן. רבי יהודה אומר... קוטע את אצבעו ומוכרו לו לפי שאין מקריבין חסר לעבודה זרה".

²¹ הפוסקים המאוחרים שהתנגדו לצער בעלי חיים למטרות רווח (ראה להלן) דחו ראיה זו, בטענה שמשנה זו מבוססת על שיטת רבי יוסי הגלילי לפיה איסור צער בעלי חיים אינו אסור אלא מדרבנן, אבל לשיטת רוב הפוסקים שאיסור זה הוא מדאורייתא, אין מקום לעצה זו (ראה שו"ת יד הלוי, להלן, הערה 36). לביקורת על טענה זו, ראה שו"ת בנין ציון סי' קח). אחרים טענו שאפשר שקטיעת האצבע מותרת, מצד איסור צער בעלי חיים, רק אם היא נעשית בהרדמה (ראה שו"ת אמרי שפר, להלן, הערה 37).

²² השווה שו"ת חלקת יעקב (חו"מ סי' לד אות ו) שטען שמידת חסידות להימנע מניסויים רפואיים בבעלי חיים. ואולם רבים דחו את דבריו, ראה לדוגמא, שו"ת שרידי אש (ח"ג סי' ז).

²³ להלן (ליד ציון הערה 45) נראה שגם ר' משה פיינשטיין צ"ל רואה את "מנהג ישראל", או את דרכם של בני אדם בכלל, כשיקול בקביעת ההלכה בנושא זה.

²⁴ וראה עוד שו"ת נודע ביהודה (מהדו"ק יו"ד סימנים פא-פג). שם הוא קובע שכעיקרון מניעת איסור ("תקלה") מצדיקה צער בעלי חיים (המדובר שם בכליאת בכור בהמה והרעבתו כדי שימות ולא ייכשלו באיסור הנאה ממנו. אמנם הנודע ביהודה חזר בו מהצעה זו, אבל היה זה בשל נימוק הלכתי אחר, ולא בשל הצער בעלי חיים הכרוך בה). לפנינו הצדקה דתית לצער בעלי חיים להבדיל מהצדקה כלכלית. דוגמא נוספת להצדקה דתית ראה בשו"ת רב פעלים [לר' יוסף חיים בן אליהו אל-חכם, בעל הבן איש חי] (ח"א יו"ד סי' א): המשיב מתיר לעקור את קרניו של עז, העקומות כל כך עד

ג. הרב משה סופר (שו"ת חתם סופר יו"ד סי' ש"ב) מאמץ את פסיקת הנודע ביהודה בעניין בכור בהמה. ואין פלא בדבר, שכן בפירושו לתלמוד (חידושי חתם סופר, שבת קנ"ב; הגהות חתם סופר, ב"מ לב ב) החתם סופר מצטט את דברי הרמב"ן²⁵: "דלא הגיע רחמי שמים על בעלי חיים במה שהוא לצורכי האדם". הוא מחזק זאת מן הכתוב "ורדו בדגת הים" (בראשית א כח); וכן מכך שמותר להטעין משא על הבהמה ולרדות בה במקל, אף על פי שהיא סובלת מכך. והוא מסכם: "כל שהוא לצורך האדם **וכבודו וממונו**, ליכא [=אין] משום צער בעלי חיים".

דברי החתם סופר על "כבודו" של האדם המצדיק צער בעלי חיים, מכוונים לפטור שניתן לאדם זקן מלסייע בפריקת בהמה הכורעת תחת כובד משאה, כשפעולת הפריקה "אינה לפי כבודו". מכאן, שגם הגנת הכבוד, ולא רק תועלת כספית, מצדיקה גרימת סבל לבעל חיים (אם כי יש לציין שכאן הצער נגרם במחדל בלבד – אי-פריקת המשא שהבהמה כורעת תחתיו – וספק אם יש בשיקולי כבוד מעין אלו כדי להצדיק גרימת סבל במעשה).

ז. הרב יצחק יעקב וייס (שו"ת מנחת יצחק ח"ו סי' קמה) נשאל אם מותר להרעוב תרנגולות בנות ט"ו חודש למשך עשרה ימים, מה שגורם להארכת תקופת הטלת הביצים בחמישה חודשים לפחות. לדעתו, אין להימנע מכך אפילו לא מ"מידת חסידות", וזאת מכמה סיבות: מדובר במחדל בלבד ("שב ואל תעשה"); הצער אינו גדול שכן אין מונעים מהן שתייה; התרנגולות עצמן "מרויחות" מכך, שהרי יוצאו לשחיטה מאוחר יותר. אמנם, בסוף דבריו הוא מסתייג בכל זאת מן המעשה: "וכל זה מעיקרא דדינא, אבל עדיין יש בזה **ענין מוסרי**, שהרי חזינו כמה קפדו רבותינו זכרונם לברכה בענין צער בעלי חיים כמבואר הרבה בספר חסידים [סימנים קלח-קמג, מהדורת וורמן תרכ"ד]".

מן הראוי לציין, שבעניין זה חולק הרב שמואל ואזנר (שו"ת שבט הלוי ח"ב סי' ז). אף שבעיקרון גם הוא מתיר צער בעלי חיים לצורך רווח ממון, וזאת אף אם מדובר במה שהוא מכנה "צער גדול" שאיסורו מן התורה²⁶, הרי לדעתו הרעבת תרנגולות גורמת סבל קשה כל כך לתרנגולות, שהיא בבחינת "אכזריות לב", ואין להתירה למטרות רווח²⁷.

ה. בתשובה ארוכה ומפורטת המוקדשת גם היא לנושא ניסויים בבעלי חיים, מסכם הרב פנחס זביחי (שו"ת עטרת פז חלק ראשון, כרך ג, חו"מ סי' ט) את דעות הפוסקים הנוקטים שבעיקרון מותר לגרום צער בעלי חיים למטרות רווח ממון, כשהוא מציין שכלול שהאינטרס האנושי מוצדק יותר כך מתרחב ההיתר:

1. הנאה מועטת (כגון חיתוך עור הבהמה לפני השחיטה) אינה נחשבת לצורך המצדיק צער בעלי חיים כלל.
2. רווח כלכלי של ממש (כגון מריטת נוצות האווז), נחשב לצורך שהדין אינו מחייב להינזר ממנו בשל צער בעלי חיים שהוא כרוך בו; עם זאת ממידת חסידות יש להימנע מכך.
3. שמירת בריאות האדם (כגון פיתוח תרופה) נחשב לצורך הכרחי המצדיק גרימת צער לבעלי חיים, ואפילו ממידת חסידות אין להימנע מכך.

שמקצתן צמודות לצווארו, כדי שאפשר יהיה לשוחטו שחיטה מעולה. לדעתו, מניעת צער בעלי חיים אינו מצדיק להסתפק בשחיטה שאינה כשרה אלא בדיעבד. וראה תוספות עבודה זרה יג א ד"ה אמר.

²⁵ ראה לעיל סוף פרק ב.

²⁶ לשיתו, "צער גדול" אסור מן התורה, ואילו "צער קטן" אינו אסור אלא מדרבנן.

²⁷ **הערת העורך:** ראה באנציקלופדיה של אאמו"ר שם עמ' 544 הערה 271, שצירף את המנחת יצחק ושבת הלוי כדעה אחת. דסו"ס לפי שניהם מותר הדבר מעיקר הדין, דאין איסור צער בעלי חיים לשם רווח, ורק משום אכזריות אסור מבחינה מוסרית (אע"פ שעדיין חלוקים שני הגדולים הנ"ל בעוצמת האכזריות, כפי שהביא כאן ד"ר ויגודה).

2. השיטה המצמצמת

המכנה המשותף בין הפוסקים, שאת דעותיהם סקרנו עד כה הוא, שלדידם מניע כלכלי מצדיק צער בעלי חיים, גם אם מדובר בצער משמעותי. להלן נראה שמן המאה הי"ט ואילך אנו פוגשים בין הפוסקים מי שמצמצם היתר זה, ויש אף החולקים על ההיתר מכל וכל²⁸.

א. הרב יעקב עטלינגר (שו"ת בנין ציון סי' קח) מסכים בעיקרון עם הפוסקים שראינו עד כה; גם הוא סבור, ש"ודאי שמה שעושה לתועלתו לית ביה [=אין בו] משום צער בעלי חיים"²⁹. עם זאת בדבריו כבר ניכרת הסתייגות מהיתר גורף, והוא מצמצם אותו בשלושה:

ראשית, על התועלת להיות סבירה ומקובלת. תועלת שאינה אלא גחמה אישית ובלתי סבירה אינה מצדיקה צער בעלי חיים³⁰.

שנית, על התועלת להיות "תועלת מוחלטת", כלשונו, כלומר כזו המביאה רווח חיובי ולא רק מניעת נזק או טורח³¹.

שלישית, מוסיף הבנין ציון, אפשר שיש לסייג את ההיתר ולקבוע שאינו אמור אלא כאשר הצער שנגרם לבעל החיים אינו "צער גדול", אבל אם נגרם לבעל החיים "צער גדול" אין להתיר את הפעולה, אף כשהיא באה לתועלת מוחלטת (כמובן יש קושי לקבוע מהו "צער גדול" ומהו "צער קטן", והמשיב אינו מציע מבחנים לכך. עם זאת, ממה שנביא בהמשך נוכל לראות דוגמא למה שהוא רואה כ"צער גדול").

את המקור לסייגים אלה מוצא הרב עטלינגר בהסבר התוספות (ע"ז יא א ד"ה עוקרין³²) על המנהג לפי "עוקרין על המלכים" (תוספתא (ליברמן) שבת ז יט; ע"ז שם). על פי מנהג זה, לאחר מות המלך היו חותכים את הגידים שמעל פרסות הסוס שרכב עליו המלך, כדי שאדם אחר לא יוכל לרכוב על אותו הסוס. התוספות תמהים כיצד התירו כדבר הזה, הלא יש בכך משום "צער בעלי חיים"? והם עונים "ויש לומר, דשאני [=שונה הוא] כבוד המלך שהוא כבוד לכל ישראל, ואתי [=ובא] כבוד רבים ודחי [=ודוחה] צער בעלי חיים". מכאן יש מן האחרונים שביקשו להסיק, שאיסור צער בעלי חיים נדחה רק מפני תועלתו של מלך ולא מפני תועלתו של אדם מן השורה³³ (שלא כמו שהניחו כל הפוסקים שנסקרו עד כה). לדעת הרב עטלינגר לא זאת כוונת התוספות, כוונתם אינה אלא שאדם פרטי שהיה נוהג כך היה עובר על איסור צער בעלי חיים, משום שאין זה סביר ומקובל שאדם פרטי יקפיד שלא ירכבו על הסוס שלו (אין זו "תועלת", כלשונו), לא כן מלך ישראל ולא כן כשמדובר בכבוד רבים.

את המקור ל"תועלת מוחלטת", כלומר שרק הנאה חיובית עשויה להתיר צער בעלי חיים ולא רק הנאה שלילית, מוצא הבנין ציון בהלכה לפיה "אסרו להכניס בכור לכיפה [כדי להרעיבו למוות] משום צער בעה"ח"³⁴, לדעתו הסיבה לכך היא שאין כאן הנאה חיובית, אלא רק מניעת הטורח הכרוך בטיפול בבכור עד שיפול בו מום.

ועוד אפשר, הוא אומר, שעקירת פרסות הסוס והכנסת בכור לכיפה אסורים, משום שגורמים "צער גדול" לבעל החיים, ורק עבור כבוד מלך ישראל הותר גרימת "צער גדול" (והרי לפנינו שתי דוגמאות ל"צער גדול" לפי הרב עטלינגר; הרעבה למוות ועקירת פרסות הסוס. ועדיין שאלה היא אם היה מגדיר כך גם פיטום אווזים).

²⁸ לדעת האור גדול (שבת כד א), שאלת היתר צער בעלי חיים לשם רווח ממון שנויה במחלוקת ראשונים. לדעתו, רש"י מכיר בהיתר, ואילו הרמב"ן והרשב"א אינם מכירים בו.

²⁹ הוא מוסיף לכך ראיה נוספת מן התלמוד הבבלי (בכורות לו ב).

³⁰ ראה לעיל, הערה 12, ולהלן, הערה 45.

³¹ והשווה שו"ת עטרת פז (שם), שמזהה "תועלת מוחלטת" עם תועלת מיידיית, ולפי זה אין היתר אם התועלת אינה באה אלא לאחר זמן. ועדיין צריך עיון בכוונת ה"בנין ציון".

³² השווה תוספות ב"מ לב ב ד"ה מדברי.

³³ כך רצה להסיק מדברי התוספות הרב במברגר, להלן, הערה 36. אבל בתשובה זו, שהופנתה אל הרב במברגר, הרב עטלינגר דוחה מסקנה זו.

³⁴ ראה בעניין זה שו"ת נודע ביהודה שם (לעיל, הערה 24).

כאמור, יש מן הפוסקים האחרונים שחולקים מכל וכל על ההיתר לגרום צער בעלי חיים לשם רווח כספי³⁵. כך נוקטים ר' יצחק דב הלוי במברגר [הידוע בכינויו הרב מוירצבורג] (שו"ת יד הלוי יו"ד סי' קצו³⁶), ור' אליהו קלצקין (אמרי שפר סי' לד³⁷). פוסקים אלה דוחים את הראיות שהביאו תרומת הדשן וההולכים בעקבותיו³⁸, ומביאים ראיות לסתור³⁹. כך לדוגמה כותב הרב במברגר: "דמה שהביא [בעל תרומת הדשן] דכל הבריות לא נבראו אלא לשמש את האדם, זה ודאי אמת, אלא שאין מזה ראייה כי אם להשתמש בבעלי חיים למה שנבראו אליו, שור לעול וחמור למשא, אבל לשנות עליהם סדרי בראשית?".

לדעת הרב במברגר אין להתיר צער בעלי חיים אלא לצורכי רפואה. הרב קלצקין גם הוא סבור כך בעיקרון, אבל עמדתו מורכבת יותר. מחד גיסא הוא מרחיב את ההיתר גם לעניינים אחרים שכענייני רפואה יש בהם "הכרח" (אם כי לא ברור מה מוגדר אצלו כ"הכרח"; האם כך מוגדרת לדוגמה פרנסת משק בית, להבדיל מרווח מזדמן?). מאידך גיסא, הוא מסתייג מניסויים רפואיים שבהם התועלת אינה מובטחת, שכן כיצד אפשר לדחות מספק את איסור צער בעלי חיים הוודאי?

ד. סוף דבר

כפי שראינו רוב פוסקי ההלכה מתירים צער בעלי חיים לשם רווח, אם כי כולם מסתייגים מן העושה כן, ברמה המוסרית. לשון אחר, לדעתם נראה, שהשאלה שלפנינו היא שאלה מצפונית, שהמשפט אינו מתערב בה בכוח הכפייה שבידו.

יש להבהיר הבהר היטב, שההיתר לצער בעלי חיים למטרות רווח שדוגלים בו פוסקים אלו, **אין משמעו היתר להפיק רווח מעצם גרימת הצער**: מלחמות שוורים, מלחמות תרנגולים וכיוצא באלה מופעים, אסורים בתכלית⁴⁰, אף שמי שמארגן אותם מרוויח מהם בלא ספק. מבחינה זו פסיקת בית המשפט העליון⁴¹ שאסר על עריכת מופעי מאבק בין אדם לתנין בחמת גדר עולה בקנה אחד עם מקורות המשפט העברי, שאף הובאו בהרחבה בפסק הדין. ההיתר אמור רק כאשר גרימת הצער אינו אלא אמצעי להשגת מוצר או רווח שאין בהם פסול

³⁵ אנו מביאים כאן את הפוסקים שהרחיבו את הדיבור בעניין זה, אבל לפנייהם יש להפנות לבאר היטב יו"ד סי' כד ס"ק ח, המביא מי שפסק במפורש הלכה הפוכה מזו של תרומת הדשן: "אבל למרוט נוצות מחיים מכפיה לצורך כתיבה אסור משום צער בעלי חיים. מהרי"ט בשם בה"י [= בית הלל]".

³⁶ את דבריו הוא כותב אל ר' יעקב עטלינגר בעל שו"ת בנין ציון, וראינו זה עתה שהרב עטלינגר לא קיבל את גישתו אלא באופן חלקי.

³⁷ הובא באוצר הפוסקים, אבהע"ז סי' ה אות פז.

³⁸ ראה למשל מה שהוזכר כבר לעיל, הערה 21. ראה גם אפי זוטרי [לר' יעקב פרדו] (אבהע"ז סי' ה אות כה), הוא מעיר על הלכת תרומת הדשן כשואל לתומו: "למה נתיר לכתחילה לצער בעלי חיים אם ליפוטו או לדבר [ראה לעיל, הערה 9], דבשלמא היכא שעושה לרפואה בכל מתרפאין קיימא לן, אך למלאות תאוותו מי התיר לנו צער בעלי חיים?".

³⁹ הראיה העיקרית שלהם היא מב"ב כ א, משם עולה שבעל חיים פצוע שיש לו איבר מדולדל אין חותכים ממנו את האיבר להאכילו לכלבים משום צער בעלי חיים, וזאת אף שבכך תיחסך ההוצאה הכרוכה בהאכלת הכלבים. וכבר באו אחרים ודחו ראייה זו, ואכמ"ל.

⁴⁰ ראה שו"ת יחוה דעת (ח"ג סימן סו). וראה גם שו"ת אגרות משה (חאהע"ז ח"ד סי' צב): "אבל לצערם בעלמא שזה אסור אף אם יהיה לאחד הרוחה בזה, כגון שנכרי אחד רוצה להרוג או לחבול באיזו בהמה שכעס עליה שודאי אסור, אף שמשלם לו שכר בעד מעשה הרע הזה... אלא דוקא בדבר שדרכן דאינשי בכך".

אמנם הנודע ביהודה (מהדו"ת יו"ד סי' י) מגיע למסקנה שצדי לשם שעשוע אינו אסור כשלעצמו מבחינה הלכתית (אם כי הוא מגנה בחריפות יהודי שעוסק באומנות זו של עשו מצד האכזריות שבדבר; ומוסיף שיש בזה איסור ממש מצד ההסתכנות, ועובר על "ונשמרתם מאוד לנפשותיכם" (דברים ד טו); וכן גורם להזכרת עוונותיו), אולם הסיבה לכך היא שלדעתו הריגת חיה (בשונה מגרימת סבל) אין בה משום צער בע"ח כלל.

⁴¹ רע"א 1684/96 עמותת "תנו לחיות לחיות" נ' מפעלי נופש חמת גדר בע"מ, פ"ד נא(3) 832.

כשלעצמם, ואין אפשרות להשיגם בלא גרימת הצער⁴². לשון אחר, **ברור שכשם שאסורה ההנאה הסדיסטית מגרימת סבל לבעל חיים, כך אסור לשווק הנאה סדיסטית זו**. ואף אם מאות משפחות היו מתפרנסות מכך, מן הדין היה להפסיק פרנסה פסולה זו לאלתר. אבל שונה המצב בפיטום אווזים; המגדלים אינם מעוניינים בצער הנגרם לאווזים אלא בכבד שלהם, ולו היו מציעים להם דרך להשיג את הכבד בדרך אחרת שאינה גורמת צער לאווזים היו מאמצים אותה בוודאי⁴³.

נסיים את סקירתנו בתשובה שהשיב הרב משה פיינשטיין (שו"ת אג"מ חאבה"ע ח"ד סי' צב). התשובה עוסקת במפורש בפיטום בעלי חיים. שם דובר על פיטום עגלים. הרב פיינשטיין אסר אמנם את הפיטום, וקובע שמי שעושה כן עובר על איסור צער בעלי חיים. אולם, לאור נימוקיו, ספק אם היה מגיע לאותה מסקנה בעניין פיטום אווזים העומד לפנינו. אדרבה, הדעת נוטה לומר שהרב היה מתיר פיטום זה, שכן נימוקו הוא שפיטום העגלים אינו מביא להשבחת בשרם כלל, אלא רק למראה לבן ומשובח יותר ממה שהינו באמת. לדעתו, ה"רווח" שמשגיגים המגדלים מכך שהבשר שהם משווקים רק ייראה טוב יותר (ובכך מרמים את הקונים) אינו הנאה המצדיקה צער בעלי חיים. והלא שונה הוא פיטום האווזים הגורם באמת להשמנת הכבד ולהשבחתו⁴⁴.

עוד יש לציין שבאותה תשובה הרב פיינשטיין מדגיש שצער בעלי חיים לצורך הותר "דוקא בדבר שדרכו דאינשי בכך", כלומר דווקא בתועלת מקובלת⁴⁵. נמצא אפוא, שאילו הענף החקלאי של פיטום אווזים לא היה מקובל, אפשר שהיה מקום לאסור את פתיחתו, אבל מאחר שהענף קיים ("דרכו בכך"), אין לכאורה בסיס להפסיקו מן הדין, אלא אם כן היה דרך להשיג אותה תוצאה בלא גרימת צער או בהפחתתו. לאור זאת, דומה שהתקנות שהותקנו על ידי שר החקלאות להקטנת הסבל הנגרם לאווזים בתהליך הפיטום מבורכות הן, ועולות בקנה אחד עם דרישות ההלכה היהודית, אף שהליך הפיטום כשלעצמו אינו עולה בקנה אחד, כפי שראינו, עם דרישות המוסר היהודי. האידאול שראוי לשאוף אליו, כמובן, הוא צמצום הסבל עוד ועוד, עד שההלכה והמוסר יהיו לאחדים בידינו.

⁴² ראה שו"ת רב פעלים (לעיל, הערה 24), הוא מפנה לשו"ת הרמ"ע מפאנו (סי' קב), האוסר להשתמש בעוף כדי לדגור על ביצים שאינם מבני מינו, בשל הצער הנגרם לו מכך. הוא מסביר שככל הנראה דברי הרמ"ע מפאנו נאמרו כאשר קיימת האפשרות להשתמש בעוף אחר מאותו המין, אבל אם אינו בנמצא, אין מניעה בדבר.

⁴³ הרמ"א פוסק (יו"ד לג ט): "וכן נהגו להקל בעירנו באותן אווזות שמלעיטין לעשות מהן שומן". הקולא שמדבר עליה הרמ"א אינה נוגעת לשאלת צער בעלי חיים כלל, אלא לשאלת **כשרות האווז**. ואמנם שאלת פיטום אווזים הרעשה את פוסקי ההלכה, כשרבים מהם אוסרים את הדבר מכל וכל. אולם, כאמור, הנימוק שלהם אינו קשור לצער בעלי חיים כי אם **לדיני כשרות**: לדעתם, הליך ההלעטה גורם פצעים בוושט המטריפים את האווז. וראה לדוגמה מה שכתב הרב צבי פסח פרנק, רבה של ירושלים (שו"ת הר צבי יו"ד סי' כו): "הנה בארץ הקודש לא נהגו לפטם עופות, וגם בחו"ל בגלילותינו נזהרו מזה... ובחכמת אדם (כלל טז אות י) כתב, דיש למנוע המנהג של הלעטה, ואם הלעיטו צריך לבדוק הושט כולו... ולבסוף מסיק דעיקר הדבר תלוי בתואר הדבר שמלעיטין בו, אם יש להם חוד כמו קוץ כגון שעורים או שבולת שועל, ועגולים גדולים ותירס אינו ברור שיש להם קוץ... ולכן אם יש ביד כת"ר [=כבוד תורתו] לבטל הפיטום הזה, דבר גדול יעשה. אך אם אי אפשר לבטל נחוץ לסדר ולהצריכם בדיקה, ובלי בדיקה אסור לאוכלם. ואם כבר נתבשרו ובמקום הפסד אפשר להתיר בדוחק". וראה שו"ת צ"ץ אליעזר (חי"א סי' מט), בדבריו החריפים של הרב וולדנברג בשלילת הלעטת אווזים **משיקולי כשרות**. לסקירת הדעות בעניין זה, ראה הרב פרופ' שטינברג, אנציקלופדיה הלכתית רפואית (מהדורה חדשה), כרך ו, ערך 'עיסול', מערכת ה'-, עמ' 181-179.

⁴⁴ **הערת העורך**: יעויין באנציקלופדיה של אאמו"ר ערך 'צער בעלי חיים' שם עמ' 544 הערה 270, שהביא דעתו זו של האג"מ, והוסיף: "לכאורה דבריו צ"ע מהמבואר בגמ' שבת קנה ב, שאסרו איבוס, דריסה והמראה של בעלי חיים [כולל עגלים] בשבת, ומשמע שהאיסור הוא דווקא לגבי הלכות שבת, ומשום טירחה יתירה, אבל לא מצינו איסור בזה משום צער בעלי חיים". וכאוחז בשיפולי גלימתו, נלע"ד ליישב, דהאג"מ יעמיד סוגיא זו בכגון דאיכא תועלת ממשית מהפיטום, כגון מה שאומר המאירי שם לגבי הגמל – "שכך הוא דרך הטייעים ההולכים במדברות שאין מצוי להם מקום לקנות מספא לגמליהם", הרי שמיידי בצורך אמיתי (אפילו יותר מרווח ממון, דכאן זה לטובת בעל החיים עצמו. לכן גם לא קשה מכאן על השיטות דלעיל המצמצמים מאוד את היתר צער בעלי חיים לצורך האדם, כי גם לשיטתם – בכה"ג יהיה מותר ביום חול, ראה לעיל הערה 18). וכשהראיתי את הדברים לאאמו"ר הסכים עמם.

⁴⁵ נראה שיש כאן חזרה, בסגנון אחר, על הסייג שראינו לעיל (פרק ג פסקה 2.א) בתשובתו של הרב עטלינגר.